

УДК 347.73(477)

Ю.В. ГАРУСТ, докт. юрид. наук, Сумський державний університет

Т.А. КОБЗЄВА, канд. юрид. наук, Сумський державний університет

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВА СТРУКТУРА ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ЗА СФЕРАМИ ВИНИКНЕННЯ ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН

Ключові слова: державний бюджет, фінансові відносини, фінансова політика, фінансова система

В умовах динамічного розвитку суспільства питання функціонування збалансованого та чіткого механізму розвитку фінансової системи України набуває дуже великого значення. Видатні вітчизняні вчені такі, як В.Л. Андрущенко, М.В. Грідчина, В.Б. Захожа та багато інших, особливо економістів, постійно вивчають як всю фінансову систему країни в цілому, так і її складові елементи, такі як фінанси та фінансова діяльність. При цьому, роблячи висновки що це економічні категорії. На думку багатьох представників економічної науки, фінансова система включає такі складові: державний бюджет, позабюджетні фонди, фонди страхування, фондовий ринок, фінанси організацій різних форм власності, державний кредит [1, с.23], банківський кредит [2, с.235–236]. Тобто, більшість науковців-економістів під фінансовою системою країни розуміють сукупність грошей, фінансових ринків (валютних, грошових, капітальних) та фінансових інститутів (приватних і публічних) [3, с.16]. Деякі дослідники в галузі економіки визнають, що фінансова система – це система форм і методів формування, розподілу і використання фондів грошових коштів держави та організацій. Також є вчені, які вважають, що в економічній теорії під фінансовою системою слід розуміти сукупність різних сфер фінансових відносин, в процесі яких утворюються і використовуються фонди грошових коштів [4, с.29]. На нашу думку, такі підходи до визначення поняття

фінансової системи країни є однобокими та відволікають від комплексного економіко-правового вивчення цього поняття. Розглядаючи фінансову систему України щодо її сутності та структури, перш за все, необхідно звернути увагу на такі аспекти її функціонування, як економічний, матеріальний та правовий, під впливом яких зміст даної категорії постійно змінюється.

Так, ми пропонуємо розглянути фінансову систему України як правову категорію. Відповідно до статті 92 Конституції України, саме «виключно законами України встановлюються:

- Державний бюджет України і бюджетна система України;
- система оподаткування, податки і збори;
- засади створення і функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційного ринків;
- статус національної валюти, а також статус іноземних валют на території України;
- порядок утворення і погашення державного внутрішнього і зовнішнього боргу;
- порядок випуску та обігу державних цінних паперів, їх види і типи» [5, с.56–57].

Тобто, саме завдяки, встановленим державою юридичним нормам та правилам функціонує фінансова система України. Тому, насамперед фінанси як юридична категорія, є складовою системи економічних та правових відносин. У залежності від необхідності виникнення: формування, розподілу та використання грошових коштів вони виникають між державою, юридичними та фізичними особами. Ми вважаємо, що об'єктивну потребу в фінансах обумовлено саме існуванням держави та наявністю товарно-грошових відносин всередині будь-якого суспільства. Забезпечення реалізації зовнішніх та внутрішніх функцій держави не можливе без наявності державних фінансових ресурсів які використовуються перш за все на забезпечення цих функцій. Тому, саме прийняття відповідних законів та встановлення відповідного порядку функціонування фінансової системи призводить до формування спеціальних фондів та накопичення грошових коштів в бюджеті держави. І, врешті решт, виникає можливість існування самої держави.

Поняття сутності фінансової системи, особливості її функціонування напругу пов'язано з природою та функціями держави. Такий правовий підхід до визначення фінансової системи держави дозволяє розглядати її як досить широку за змістом категорію. На підтвердження цього, О.М. Ашмаріна в своїх наукових працях доводить, що фінансову систему слід розглядати як «сукупність елементів, поперше, згрупованих у двох основних напрямках (фондів та суспільних відносин з їх акумулювання, перерозподілу та використання), і, по-друге, як сукупність факультативних інструментів (інституційний механізм, методи, функції, фінансова політика, фінансове законодавство і т.д.)» [6, с.3]. Накопичуючись під час матеріального виробництва, більшість грошових доходів трансформується, перетворюється та рухається в межах різних правових режимів. Саме таким чином з'являється певний зв'язок фінансів та держави і саме завдяки цьому збалансованому зв'язку діє фінансова система країни. Загалом, це питання було предметом дослідження багатьох науковців, зокрема: Дж. Ван Хорна, П. Роуза, Д. Фрезера, Р. Брейлі, Є. Брігхема, А. Гропелі, М. Портера, С. Роса, Т.А. Латковської, С.В. Міщенко, С.В. Науменкової, В.М. Опаріна, Н.Є. Селюченко та інших. Так, Дж. Ван Хорн, вважає, «що фінансова система – це сукупність низки установ і ринків, які надають свої послуги фірмам, громадянам, а також урядам» [7, с.178]. П. Роуз і Д. Фрезер розглядають фінансову систему країни як мережу фінансових ринків, фінансові інституції, бізнесструктури, фінанси домогосподарств та уряду [8, с.62]. Тобто, фінансова система країни визначається ними як поєднання ринків, інститутів та фірм, що надають фінансові послуги та виступають як фінансові посередники. Тоді як, на думку С. Науменкової та С. Міщенко, «такий підхід обмежує роль і призначення фінансової системи». Вони вважають, що такий розгляд фінансової системи за функціональним призначенням та структурною побудовою наближає її за визначенням до іншого поняття, а саме – фінансового сектору. При цьому, ними наводиться визначення МВФ, за яким фінансовий сектор забезпечує економіку

посередницькими послугами та охоплює всі організації, головною діяльністю яких є фінансове посередництво, в тому числі банківську систему та інші фінансові установи, включаючи пенсійні фонди, страхові компанії, взаємні фонди, кредитні спілки [9, с.40]. Ми не можемо не погодитись з думками видатних вчених, але як вже зазначалося вище, на нашу думку, такий підхід є однобоким та відволікає від комплексного економіко-правового вивчення фінансової системи та фінансів як її складової. Тому, наукова новизна цієї роботи полягає в тому, що організаційно-правова структура фінансової системи буде розглядатись та досліджуватись комплексно, а саме за сферою фінансових відносин та їх збалансованості між суб'єктами в середині самої фінансової системи.

Починаючи досліджувати організаційно-правову структуру фінансової системи країни, ми хотіли зосередити увагу на визначенні сутності фінансів як головної складової фінансової системи, тому що фінанси, як кров в організмі людини, є головним та практично єдиним компонентом що пов'язує між собою різні елементи фінансової системи країни.

З одного боку, сутність фінансів, їх форми та кількість визначають спроможність держави та гарантують перспективи її фінансового розвитку. З іншого боку, завдяки фінансам держава постійно має змогу впливати на результати відтворення виробництва. За рахунок фінансових ресурсів та застосовуючи відповідні правові норми держава стимулює розвиток виробництва і підтримує в раціональних та об'єктивних пропорціях розвиток суспільства і держави в цілому. Існування фінансів пов'язане з необхідністю вилучення, розподілу та формування державою частки валового внутрішнього продукту. Саме перерозподіл та розподіл валового внутрішнього продукту в грошовому вимірі визначає призначення фінансів. Задля цього державою визначаються, законодавчо закріплені ознаки фінансів, їх місце в фінансовій системі, особливості та форми регулювання. Тому, ми вважаємо, що фінанси необхідно досліджувати, перш за все, як юридичну, а вже потім – як економічну категорію. Так, на нашу думку, фінансам як юридичній категорії, властиві такі особливості:

– фінанси історично пов'язані з природою виникнення та функціями держави і виконують завдання державного розвитку на його конкретному етапі;

– фінанси представляють собою закріплені законом відносини між державою, фізичними та юридичними особами з питань формування, використання та розподілу грошових коштів та фондів;

– фінанси тісно пов'язані з виникненням та існуванням товарно-грошових відносин в державі та суспільстві;

– фінанси виступають предметом закріплених державою правових норм, при розподілі та перерозподілі частини валового внутрішнього продукту.

Ми вважаємо, що через відповідні закони держава завдяки саме фінансам, регулює відносини щодо формування, розподілу і використання централізованих і децентралізованих державних грошових фондів. Вони складають однорідну систему, яка діє на єдиних умовах, однакова по формам і методам розподілу грошових коштів та носить назву фінансового інституту. Тому, саме врегульована державою через виникнення відповідних фінансових відносин та встановлена нею сукупність взаємодіючих та взаємопов'язаних фінансових інститутів складає фінансову систему держави. Фінансові відносини можуть виникати:

– між державою та юридичними і фізичними особами;

– між декількома юридичними особами;

– між юридичними та фізичними особами;

– між декількома фізичними особами.

А тому, саме фінансові відносини утворюють фінансову систему країни. На її функціонування і розвиток дуже важливий вплив має тип держави: унітарне чи федеративне. Унітарна держава зазвичай має дворівневу фінансову систему, де фінансові відносини регулюються центральною владою та владою на місцях, а федеративна держава – трьохрівневу.

На нашу думку, фінансова система нашої країни являє собою дуже складний механізм, ефективність функціонування якого напряду залежить від двох визначальних чинників. По-перше, від законодавчої урегульованості, налагодженості та збалансованості фінансо-

вих відносин у суспільстві. Це, насамперед, вибір правильної і доцільної для країни фінансової моделі розвитку, яка буде стимулювати виробника та відповідно й суспільство. На думку О. Соскіна, «сучасна глобальна науково-технологічна, інформаційна, кібернетична та екологічна революція потребує відповідних змін у моделях економічного розвитку. Природно, що вони не можуть функціонувати на засадах авторитаризму, етатизму чи монополізму. Україна повинна враховувати ці процеси, визначаючи економічну модель свого розвитку. Виходячи із новітніх світових викликів і можливостей, щоб стати конкурентною державою у центрі Європи, Україна має вибудувати демократичну модель розвитку суспільства, якій повною мірою відповідає економічна модель народного капіталізму» [10, с.12]. Ми цілком згодні з такими висновками; на наше переконання, фінансова модель народного капіталізму цілком відповідає нашим національним інтересам направленим на забезпечення економічної незалежності України та ментальності українців.

По-друге, злагоджена діяльність суб'єктів фінансової системи залежить від організації державного управління нею. При цьому, головним важливим чинником є дієвість самого адміністративно-правового механізму управління фінансовою системою країни, а також чітке законодавство, що забезпечує безперервну та гармонійну роботу цієї системи в цілому. Відсутність або не ефективне використання цих передумов не дасть змоги цілеспрямовано управляти фінансами. Механізм управління фінансовою системою України складається з двох основних складових, а саме: органів управління та форм і методів управлінської діяльності. Основним завданням органів управління фінансовою системою є забезпечення злагодженості у функціонуванні окремих сфер і ланок фінансових відносин. Це досягається чітким та законодавчо затвердженим розмежуванням функцій і повноважень між фінансовими органами та інституціями. На підтвердження цього, Н.І. Хімичева зазначає, що «ефективність дії фінансової системи залежить від рівня правових норм і правозастосовної діяльності» [11, с.30–31]. Вона також підкрес-

лює, що «правовою основою функціонування фінансової системи є фінансове право, що опосередковує суспільні (економічні) відносини, які виникають в процесі створення, розподілу і використання різних фондів коштів» [12, с.34].

Правове розуміння фінансової системи – це, насамперед, сукупність встановлених нормативними правовими актами характеристик фінансової системи, що мають форму нормативних вимог до режиму її функціонування (фінансове законодавство, передбачені в нормах засоби і способи стабілізації фінансової системи, фінансова політика в її правових формах, функції, а також, методи діяльності в рамках фінансової системи, що реалізуються в діях конкретних уповноважених суб'єктів) [13, с.25]. Справедливе твердження, що спектр суспільних відносин, що складають фінансову систему, ширший, ніж безпосередньо формування, розподіл і використання того чи іншого фонду [6, с.5].

Україна, здійснюючи керівництво фінансами та будучи у фінансових відносинах владним суб'єктом повноважень та власником засобів виробництва, визначає через прийняття відповідних законів порядок наповнення та використання грошових фондів. У цих відносинах від імені держави діють відповідні органи державної влади, головними з яких є Верховна Рада України та Кабінет Міністрів України. Так, відповідно до статті 75 Конституції України, «єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України». Відповідно до статті 85 Конституції України, «до повноважень Верховної Ради України в тому числі належить:

- прийняття законів;
- затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього, контроль за виконанням Державного бюджету України, прийняття рішення щодо звіту про його виконання;
- визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики;
- затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля;
- здійснення контролю за діяльністю Кабінету Міністрів України відповідно до цієї Конституції та закону;

– затвердження рішень про надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам та міжнародним організаціям, а також про одержання Україною від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій позик, не передбачених Державним бюджетом України, здійснення контролю за їх використанням» [5, с.47–53].

Конституція України визначає, що відповідно до статті 92, «Виключно законами України визначаються: Державний бюджет України і бюджетна система України; система оподаткування, податки і збори; засади створення і функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційного ринків; статус національної валюти, а також статус іноземних валют на території України; порядок утворення і погашення державного внутрішнього і зовнішнього боргу; порядок випуску та обігу державних цінних паперів, їх види і типи».

Правові засади існування бюджетної системи ґрунтуються на конституційних нормах визначених статтею 95. «Бюджетна система України будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами. Виключно законом про Державний бюджет України визначаються будь-які видатки держави на загальносуспільні потреби, розмір і цільове спрямування цих видатків. Держава прагне до збалансованості бюджету України. Регулярні звіти про доходи і видатки Державного бюджету України мають бути оприлюднені» [5, с.56–60].

Ще один найважливіший суб'єкт фінансової системи України – це Кабінет Міністрів України. Стаття 113 Конституції України визначає, що «Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади та відповідає за діяльність державних органів у сфері наповнення та ефективного розподілу і використання централізованих і децентралізованих державних фондів. Основним завданням цього суб'єкта фінансової системи є ефективне функціонування держави, направлене на розвиток суспільства та забезпечення нагальних державних потреб на різних етапах його розвитку».

Так, відповідно до вимог статті 116 Конституції України, «Кабінет Міністрів України:

– забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування;

– розробляє і здійснює загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку України;

– забезпечує рівні умови розвитку всіх форм власності; здійснює управління об'єктами державної власності відповідно до закону;

– розробляє проект закону про Державний бюджет України і забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України, подає Верховній Раді України звіт про його виконання» [5, с.79–80].

На підставі статті 96 Основного Закону України, «Державний бюджет України затверджується щорічно Верховною Радою України на період з 1 січня по 31 грудня, а за особливих обставин – на інший період. І саме Кабінет Міністрів України не пізніше 15 вересня кожного року подає до Верховної Ради України проект закону про Державний бюджет України на наступний рік. Разом із проектом закону подається доповідь про хід виконання Державного бюджету України поточного року».

Стаття 97 Конституції зобов'язує Кабінет Міністрів України відповідно до закону «подавати до Верховної Ради України звіт про виконання Державного бюджету України та, на жаль, не визначає періодичності таких звітів. А відповідно до статті 98, контроль від імені Верховної Ради України за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх використання здійснює Рахункова палата» [5, с.62–63]. Тобто, Основний Закон країни чітко визначає умови фінансової діяльності України через прийняття закону «Про Державний бюджет» та інших необхідних для виникнення фінансових відносин законів.

Таким чином, видно, що на відміну від загальноприйнятих науковцями підходів, суспільні відносини, які виникають в ході фінансової діяльності, є не тільки економічними. Застосовуючи відповідні правові норми, держава надає фінансовим відносинам всередині

фінансової системи юридичного характеру, а правове регулювання фінансової діяльності виступає однією з форм державного управління фінансовою системою країни. Тому, саме визначення фінансової системи, як правової категорії являє собою сукупність методів, що встановлюються відповідними нормативно-правовими актами та мають низку нормативних вимог до функціонування фінансової системи (фінансове законодавство, фінансова політика в її правових формах) відповідно до її завдань та функцій, що реалізуються конкретними уповноваженими суб'єктами під час виникнення певних фінансових відносин.

У сучасній науці існує не одне визначення терміну «фінансова система». Так, наприклад, О.І. Худяков, проаналізувавши поняття фінансової системи, відзначає організаційний підхід до його розуміння. «У цьому сенсі під фінансовою системою розуміється сукупність фінансових установ держави (фінансове відомство і його підрозділи, казначейство, податкові органи, центральний державний банк, орган державного нагляду тощо)» [14, с.38]. Але дана теорія підтримується далеко не всіма сучасними вченими. Як вважають деякі автори, такий підхід до розуміння фінансової системи веде до розмивання даного поняття як економічної категорії.

Проаналізувавши різні підходи до визначення поняття і структури фінансової системи, Г.В. Комаров зробив висновок, що «фінансова система багатогранна та неоднорідна. Елементи фінансової системи об'єднує те, що вони переслідують спільну мету – стабілізацію фінансової системи на рівні нормативного правового регулювання. З урахуванням того, що в різні періоди існування держави фінансову систему зачіпають різні явища (кризи, політичні перетворення і реформи, вплив міжнародних факторів, тощо), кожна ділянка правозастосування фінансової системи виконує роль правового засобу її стабілізації» [13, с.27].

Вивчивши наукові праці з цього питання багатьох вчених, на нашу думку, найбільш вдалим є визначення фінансової системи М.В. Грідчиною. Згідно нього, «фінансова система країни це – сукупність взаємопов'яза-

них і урегульованих фінансово-правовими нормами різних груп фінансових відносин (фінансових інститутів, ланок фінансів та інших), за допомогою яких держава формує, розподіляє та використовує централізовані і децентралізовані фонди коштів. При цьому специфіка фінансової системи не вичерпується лише особливостями складових її елементів, а полягає, перш за все, в характері зв'язку і відносин між ними» [15, с.5].

Виходячи з вищевикладеного, ми вважаємо за можливе запропонувати своє визначення поняття фінансової системи. Так, на нашу думку, фінансова система країни як юридична категорія – це багаторівнева соціальна система яка включає в себе врегульовану відповідними правовими нормами держави сукупність усіх наявних сфер фінансових відносин та відповідних суб'єктів таких відносин, які забезпечують збалансоване функціонування та взаємодію цих певних сфер та здійснюють управління ними.

Ще більше є різноманітних наукових поглядів на структуру фінансової системи країни, тому що саме структура є основою системи фінансового законодавства держави. Структура відбиває упорядкованість внутрішніх та зовнішніх зв'язків системи, що забезпечують її сталість, стабільність та якісну визначеність. Структурні зв'язки різного роду пронизують всі процеси, які відбуваються у системних об'єктах. Зокрема, Е.Д. Соколова порівняла багаточисленні точки зору на сутність фінансової системи. При всій несхожості висловлюваних думок, можна виділити три основні підходи в розумінні структури фінансової системи [16, с.23].

По-перше, самою розвиненою є фондова теорія, згідно до якої класифікацію необхідно проводити, виходячи з властивостей фінансових фондів, що є характерними для певної національної економіки. Згідно цієї теорії, фінансову систему утворюють бюджет, позабюджетні фонди, кредитний фонд, страховий фонд, фінансові ресурси господарюючих суб'єктів, з подальшою диференціацією типів і видів фінансових фондів. Прихильниками цієї теорії формування структури фінансової системи є О.М. Ашмаріна [6, с.23–27], О.Д. Василик, О.М. Горбунова [17, с.15], М.В. Карасьова [18,

с.11, 36], Ю.О. Крохіна [19, с.13], В.Н. Ульянова. На думку сучасних науковців, до безперечних переваг цієї теорії не можна не віднести обумовлені сутністю фінансів відносини, що пов'язані з необхідністю формування і використання відповідних майнових фондів. Але це ж є і слабким місцем – фінансова система виглядає в цьому випадку як наслідок дії фінансового механізму, як якийсь результат, що оформляє і формалізує фінансові відносини.

Друга – інституційна концепція, яка будує структуру фінансової системи, як функціональну своєрідність окремо діючих фінансових інститутів. А саме: державні доходи, державні витрати, страхування, держкредит, банківський кредит, грошовий обіг і т.д. Прихильниками цієї концепції є Н.І. Хімичева [20, с.3, 27], Л.К. Воронова, М.П. Кучерявенко [21, с.10], С.В. Запольський [22, с.28], О.П. Орлюк [23, с.28], О.А. Музика-Стефанчук [24, с.13]. На думку О.П. Орлюк, такий підхід не дає можливості зрозуміти систематизаційні ознаки, що пов'язують єдність фінансових механізмів, які діють спільно лише в кінцевому випадку [23, с.28]. За словами Н.І. Хімичевої, фінансова система приводиться в дію через дослідження правових інститутів фінансового права, за допомогою яких регулюється фінансова діяльність держави [24, с.30–31], О.Ю. Грачова і О.М. Горбунова, розглядаючи фінансову систему, відзначають, що систему правових інститутів регулює кожна з ланок фінансової системи, «система правових інститутів», на їхню думку, «забезпечує систему фондів» [25, с.10].

Третя – по-суб'єктна концепція, яка в основі фінансової системи ставить головні органи управління фондом або відповідним інститутом, чи мають право відносно проведення мобілізації фінансових ресурсів. Така теорія виділяє в структурі фінансової системи знову бюджет, позабюджетні фонди, фінанси господарюючих суб'єктів, страховий фонд, кредитний фонд, муніципальні фінанси, інвестиційні фонди та ін. Представниками даної теорії є: В.М. Опарін [26, с.31], Г.В. Комарова [13, с.25], В.С. Загорський, О.Д. Вовчак, І.Г. Благун [27, с.37]. Подібний метод побудови структури фінансової системи виглядає ще менш вдалим, тому що базується на озна-

ках, які мають службовий характер і практично не пов'язаних з сутністю фінансових відносин. Покладання функції на той чи інший орган держави або додавання цієї функції, так само як і надання права ведення діяльності відповідного виду, не може бути визнано об'єктивним критерієм [28, с.2–9]. На думку О.П. Орлюк, по-суб'єктна теорія є невдалою, оскільки побудована за ознаками, що мають характер і не пов'язані з природою та суттю фінансів, фінансових відносин, оскільки покладення функції на певний державний орган і зняття такої функції, так само як і надання права ведення діяльності певного виду, не можна визнавати об'єктивним критерієм [23, с.28].

Існує ще декілька наукових підходів до визначення та побудови фінансової системи країни. На думку ряду дослідників, структуру фінансової системи поряд з державними та місцевими фінансами складають приватні фінанси. О.Ю. Грачова і О.М. Горбунова, аналізуючи співвідношення публічних і приватних фінансів, підкресливали, що «державне регулювання публічних та приватних фінансів виражаються по-різному» [25, с.11]. М.І. Карлін до складу фінансової системи України включає: «1) державні фінанси; 2) фінанси підприємств суб'єктів господарювання; 3) страхування; 4) фінансовий ринок; 5) фінанси домогосподарств» [29, с.15]. Відносно перших трьох елементів фінансової системи, а саме державних фінансів, фінансів підприємств суб'єктів господарювання та страхування у вітчизняних науковців не виникає суттєвих заперечень, тоді як до включення у структуру ФСУ – фінансового ринку та фінансів домогосподарств серед науковців тривають значні дискусії. Вважаємо за потрібне з цього приводу зазначити, що так як ринкова економіка, виходячи з загальноприйнятих визначень, це взаємодія трьох фінансових секторів, а саме домогосподарств, фірм і уряду, то до структури фінансової системи країни необхідно відповідно включати фінанси домогосподарств, фінанси підприємств та фінанси держави.

На нашу думку, дуже перспективна побудова структури фінансової системи була висунута сучасним науковцем А.Т. Ковальчуком. Так, він пропонує «за джерелами

формування, розподілу та використання, фінансову систему поділити на такі рівні: макрорівень (як правило, державні фінанси); мікрорівень – фінанси суб'єктів господарювання та ринкової інфраструктури, зокрема інституції, що функціонують на фінансовому ринку – комерційні банки, небанківські фінансові посередники, інвестиційні компанії тощо; міжнародні фінанси, тобто валютні надходження завдяки відповідним угодам» [30, с.36]. Ми погоджуємося з таким визначенням автора, але вважаємо що до макрорівня було би доцільно включити не тільки державні фінанси, а ще й регіональні (муніципальні або місцеві) фінанси. На жаль, науковець не приділив уваги фінансам домогосподарств, які, на нашу думку відіграють значну роль в структурі фінансової системи країни.

Видатна українська вчена О.Р. Романенко розглядає фінансову систему як «сукупність відокремлених, але взаємопов'язаних між собою сфер фінансових відносин, що мають особливості в мобілізації та використанні фінансових ресурсів, відповідний апарат управління та правове забезпечення». Вона виділяє п'ять сфер фінансових відносин: «фінанси суб'єктів господарювання (рівень мікроекономіки); державні фінанси (рівень макроекономіки); міжнародні фінанси (рівень світового господарства); фінансовий ринок; страхування. У кожній сфері виділяються окремі ланки. На мікрорівні – це фінанси комерційних та некомерційних підприємств і організацій, на макрорівні – державні й місцеві бюджети, державні цільові фонди, державний кредит, фінанси державного сектору. До складу міжнародних фінансів віднесено фінанси міжнародних організацій, фінанси міжнародних фінансових інституцій, міжнародний фінансовий ринок. Фінансовий ринок структурується за ринками грошей, кредитних ресурсів, цінних паперів, фінансових послуг. У сфері страхування виділено соціальне, майнове й особисте страхування, страхування підприємницьких ризиків та відповідальності» [31, с.21]. На наш погляд, така побудова структури фінансової системи є найбільш повною та досконалою.

На жаль, практично всі ці будови структур фінансових систем розглядаються вченою з

точки зору економічної науки, а не права. На нашу думку, у зв'язку з докорінними змінами в економічних і політичних умовах України що відбулися за роки незалежності структуру фінансової системи нашої держави, необхідно розглядати як правову категорію. Величезні зміни, що відбулися в країні на законодавчому рівні, торкнулися складу фінансової системи (з'явилися нові суб'єкти), видів фінансових відносин, що увійшли до неї та їхньої взаємодії між собою. Беручи за основу наукові погляди сучасних вчених дослідників та здійснивши аналіз діючого українського законодавства, ми вважаємо за можливе запропонувати, найбільш повну, на нашу думку, організаційно-правову структуру фінансової системи України саме за сферами фінансових відносин. В узагальненому вигляді фінансова система України представляє собою сукупність декількох видів фінансових відносин, а саме:

- 1) міжнародні фінансові відносини;
- 2) державні фінансові відносини;
- 3) регіональні (місцеві, комунальні) фінансові відносини;
- 4) фінансові відносини суб'єктів господарської діяльності;
- 5) фінансові відносини фізичних осіб (домогосподарств).

Кожен із них визначається сукупністю специфічних сфер фінансових відносин, які регулюються певними правовими нормами та сприяють утворенню й використанню відповідних грошових фондів, направлених на задоволення різноманітних суспільних потреб. Такі фонди бувають централізованими та децентралізованими. До централізованих грошових фондів належать фонди в межах певних територій, такі як державний, обласний чи районний бюджет, що використовуються для задоволення загальних потреб відповідної території та визначаються Конституцією та відповідними законами. Децентралізовані грошові фонди це – фонди підприємств та організацій, що використовуються даним підприємством для виробничих і соціальних потреб.

Від вирішення завдання збалансованості та оптимізації фінансових відносин в середині фінансової системи України, вдалого проведення структуризації самої фінансової систе-

ми залежить ефективність проведення наукового пошуку направленою на встановлення шляхів виходу української економіки з глибокої кризи та сталого розвитку ефективної фінансової діяльності всіх суб'єктів ФСУ. Правильний вибір необхідних ознак структуризації фінансів повинен ґрунтуватись на повному відображенні всієї сукупності відповідних фінансових відносин та бути повністю забезпеченим відповідними правовими нормами.

В юридичній літературі існує безліч різних підходів щодо визначення структурних елементів фінансової системи держави. Так, О.М. Горбунова і О.Ю. Грачова вважають, що «до складу фінансової системи держави входять інститути державних фінансів, господарюючих суб'єктів, місцевих фінансів, страхування, кредиту» [32, с.10]. Деякі вчені в організаційному аспекті фінансову систему розглядають як сукупність органів державної влади і місцевого самоврядування, що здійснюють в межах своєї компетенції керівництво фінансовою діяльністю держави і підприємств, установ, організацій, які беруть участь в ній [16, с.498]. Наявність певних інститутів всередині фінансової системи країни можна пояснити тим, що фінанси обслуговують практично всі потреби суспільства та охоплюють всю економіку країни [33, с.15].

Ми ж поклали в основу структури фінансової системи рівні економічної системи, виділивши відповідні види фінансових відносин. Так, на рівні світового господарства – міжнародні фінанси; на макrorівні ми виділяємо окремо державні та окремо регіональні фінансові відносини; на мікрорівні – фінанси суб'єктів господарювання (підприємств та організацій); і на субмікроекономічному рівні – фінансові відносини фізичних осіб (домогосподарств). Кожний з цих видів має відповідну правову основу та фінансове джерело виникнення (певний склад доходів та видатків), свої специфічні сфери фінансових відносин, наявність суб'єктів цих відносин та правове врегулювання взаємодії цих суб'єктів в ході здійснення фінансової діяльності. На нашу думку, саме створення досконалої фінансової системи держави є одним з основних умов ефективного розвитку її економіки, хоча й по-

требує певного часу. Ми пропонуємо своє бачення організаційно-правової структури фінансової системи України за сферами фінансових відносин у схематичному вигляді (див. рисунок). Як видно зі схеми, складові фінансової системи тісно взаємопов'язані між собою. Фінансовий стан кожного елемента цієї системи, з одного боку, залежить від фінансового стану інших елементів, з іншого – впливає на них. Звичайно результат нашого дослідження

не є досконалим та потребує подальшого удосконалення, так як життя не стоїть на місці. Але вдосконалення структури фінансової системи України має ґрунтуватися, перш за все, на забезпеченні відповідними правовими нормами фінансової безпеки, зміцненні, завдяки оптимізації та оптимальному розподілу фінансових ресурсів фінансової самодостатності її інститутів, поступовій фінансовій інтеграції України у світову фінансову систему.

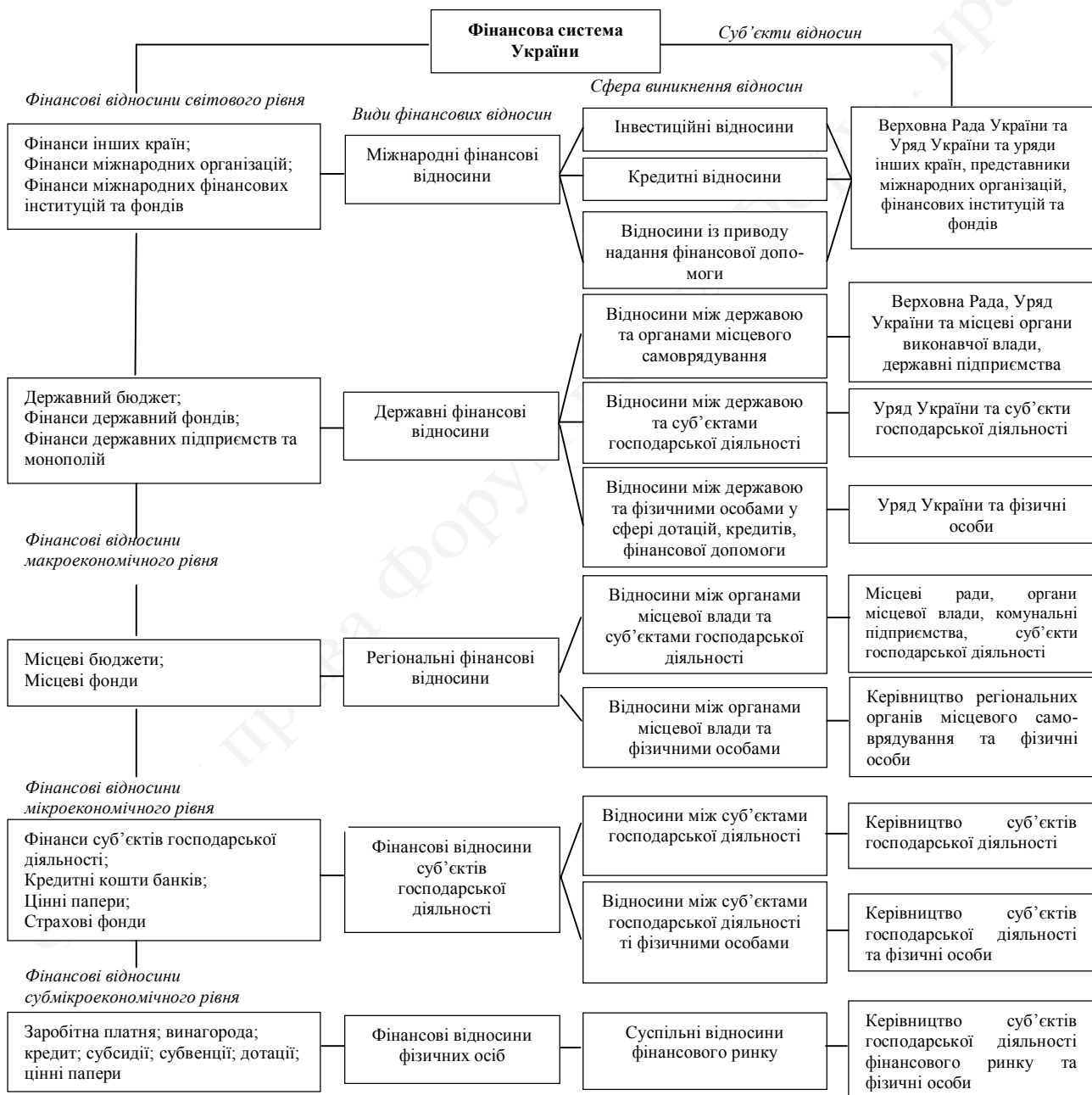

Рисунок – Організаційно-правова структура фінансової системи України за сферами фінансових відносин

На нашу думку, вдосконалення фінансової системи України можливе через здійснення комплексу заходів:

- чітко визначений законодавством розподіл фінансових ресурсів між центральними та регіональними органами влади;
- конституційне розширення повноважень регіонів та збільшення контролю та відповідальності за результати їх діяльності;
- оптимізацію витратної частини Державного бюджету (скорочення кількості державних установ та оптимізація їх функцій);
- зменшення надання з Державного бюджету субсидій та дотацій збитковим підприємствам, за винятком пріоритетних галузей економіки (наукоємним, капіталомістких, зокрема сільського господарства);
- законодавче врегулювання реструктуризації боргів державних підприємств;
- проведення ефективної податкової реформи з метою формування необхідних централізованих резервів для подальшого використання замість залучення емісійних кредитів;
- визначення прийняттям відповідного закону державного органу, в тому числі і правоохоронний, який буде здійснювати чіткий системний контроль за надходженням коштів до бюджетів і їх цільовим використанням.

Виходячи з викладеного, вважаємо, що головним завданням побудови національної фінансової системи є забезпечення на законодавчому рівні максимальної мобілізації наявних в українському суспільстві фінансових ресурсів і залучення при обґрунтованих потребах їх ззовні, встановлення законних передумов для їх ефективного використання і максимізації на цій основі виробництва власного ВВП. Рух грошових коштів через ланки і сфери фінансової системи повинен сприяти формуванню в кожного суб'єкта доходів, що відображають його продуктивність і є достатніми для забезпечення потреб його діяльності. Тому, нормальне існування фінансової системи країни передбачає вирішення таких завдань:

1) через прийняття дієвих законодавчих актів та проведення відповідних реформ за-

безпечити стабільне формування, концентрацію і оптимальне розміщення фінансових ресурсів достатніх для виробництва певного обсягу ВВП;

2) обрати оптимальну систему державного управління з метою досягнення максимальної ефективності використання наявних фінансових ресурсів;

3) з метою максимізації обсягів виробленого ВВП на основі наукових досліджень та закордонного досвіду розробити реальну організаційно-правову структуру фінансового забезпечення кожної сфери фінансових відносин держави;

4) забезпечити встановлення оптимальних пропорцій розподілу і перерозподілу виробленого ВВП шляхом застосування урядових ініціатив щодо запровадження відповідних державних програм направлених на максимальне забезпечення потреб громадян, підприємств та держави;

5) запровадити законодавчі зміни для всебічного залучення всіх вільних коштів та доходів суб'єктів фінансового ринку для потреб фінансового забезпечення виробництва ВВП;

6) задіяти шляхом прийняття відповідних правових норм, державні механізми формування страхових фондів та забезпечити відшкодування втрат фінансових ресурсів, тим самим встановивши максимальні передумови для використання цих коштів у кругообігу ресурсів.

На нашу думку, саме виконання цих завдань дасть змогу створити ефективну фінансову систему України, функціонування якої та здійснення цілеспрямованої фінансової політики неминуче приведе до потужного зростання економіки держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранников Н. П. Финансы : учеб. пособие / Н. П. Баранников ; под ред. А. М. Ковалевой. – М. : Финансы и статистика, 2002. – 512 с.
2. Додонов В. Н. Финансовое и банковское право : словарь-справочник / В. Н. Додонов,

- М. А. Крылов, А. В. Шестков. – М. : ИНФРА-М, 1997. – 276 с
3. Котелкин С. В. Основы международных валютно-финансовых и кредитных отношений / С. В. Котелкин. – М. : ИНФРА-М., 1998. – 432 с.
4. Финансы : учебник / Л. А. Дробозина, Г. Б. Поляк. – М. : Юнити, 2001. – 527 с.
5. Конституція України : від 28.06.1996 р., № 254к/96-ВР // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
6. Ашмарина Е. М. Взаимообусловленность системы финансового права и финансовой системы в Российской Федерации / Е. М. Ашмарина // Финансовое право. – 2008. – № 7. – С. 4–11.
7. Чугунов І. Я. Євроінтеграційний розвиток фінансової системи України / І. Я. Чугунов. – К. : Акад. фін. упр., 2009. – 471 с.
8. Финансы : учеб. пособие / Р. Б. Чейз. – Пер. с англ. – М. : Вильямс, 2000. – 362 с.
9. Науменкова С. В. Розвиток фінансового сектору України в умовах формування нової фінансової архітектури : монографія / Науменкова С. В., Міщенко С. В. – К. : УБС, ЦНД НБУ, 2009. – С. 384.
10. Соскін О. Модель народного капіталізму і національні економічні інтереси України / О. Соскін // Економічний часопис. – 1998. – № 11–12. – С. 6–9.
11. Финансовое право : учебник / Н. И. Химичева. – М. : Юристъ, 2004. – 749 с.
12. Финансовое право : учеб. / Н. И. Химичева. – 5-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма: ИНФРА-М, 2013. – 752 с.
13. Комарова Г. В. Финансовая система Российской Федерации как объект судебной защиты : монография / Г. В. Комарова. – М. : Проспект, 2013. – 168 с.
14. Худяков А. И. Финансовое право Республики Казахстан (Общая часть) / А. И. Худяков. – Алматы : Каржы-каражат, 1995. – 224 с.
15. Фінанси (теоретичні основи) : підруч. / М. В. Грідчина, В. Б. Захожай, Л. Л. Осіпчук та ін. – 2-ге вид., випр. і допов. – К. : МАУП, 2004. – 312 с.
16. Соколова Э. Д. Правовые основы финансовой системы России / Э. Д. Соколова. – М. : Городец, 2006. – 160 с.
17. Финансовое право : учебник / О. Н. Горбунова. – М. : Юристъ, 1995. – 400 с.
18. Карасева М. В. Финансовое право России : новые проблемы и новые подходы / М. В. Карасева // Государство и право. – 2003. – № 12. – С. 5–14.
19. Крохина Ю. А. Финансовое право России : учеб. пособие / Ю. А. Крохина, В. Н. Ульянова. – Саратов : СЮИ МВД РФ, 1999. – 210 с.
20. Финансовое право : учебник / Н. И. Химичева. – М. : БЕК, 1997. – 475 с.
21. Воронова Л. К. Финансовое право : учеб. пособие / Л. К. Воронова, И. Е. Криницкий, Н. П. Кучерявенко. – Х : Право, 2006. – 384 с.
22. Запольский С. В. О природе понятия «финансовая система России» / С. В. Запольский // Финансовое право. – 2006. – № 8. – С. 2–8.
23. Орлюк О. П. Фінансове право. Академічний курс : підруч. / О. П. Орлюк. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 808 с.
24. Музика-Стефанчук О. А. Фінансове право : навч. посіб. / О. А. Музика-Стефанчук. – 3-те видання, доп. та перероб. – К. : Атіка, 2007. – 264 с.
23. Орлюк О. П. Фінансова система України : проблеми термінології та змісту / О. П. Орлюк // Фінансове право. – 2007. – № 1. – С. 12–15.
24. Финансовое право : учеб. / Н. И. Химичева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2002. – 384 с.
25. Финансовое право : учебник / Е. Ю. Грачева, Г. П. Толстопятенко. – М. : Велби, 2003. – 536 с.
26. Опарін В. М. Фінанси (загальна теорія) : навч. посіб. / В. М. Опарін. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К. : КНЕУ, 2002. – 240 с.
27. Фінанси : навч. посіб. / [В. С. Загорський, О. Д. Вовчак, І. Г. Благун, Д. З. Чуй]. – 2-ге вид., стер. – К. : Знання, 2008. – 247 с.
28. Запольский С. В. Финансовое право : учеб. / С. В. Запольский. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2011. – 792 с.

29. Карлін М. І. Фінансова система України : навч. посібник / М. І. Карлін. – К. : Знання, 2007. – 324 с.
30. Ковальчук А. Т. Фінансове право України. Стан та перспективи розвитку / А. Т. Ковальчук. – К. : Парламентське вид-во, 2007. – 488 с.
31. Романенко О. Р. Фінанси : підручник / О. Р. Романенко. – К. : Центр навч. літ-ри, 2004. – 294 с.
32. Финансовое право : учебник / О. Н. Горбунова, Е. Ю. Грачева. – М. : Велби, Проспект, 2004. – 536 с.
33. Финансовое право : учебник / О. Н. Горбунова. – М. : Юристь, 1996. – 600 с.

Гаруст Ю. В. Організаційно-правова структура фінансової системи України за сферами виникнення фінансових відносин / Ю. В. Гаруст, Т. А Кобзева // Форум права. – 2015. – № 5. – С. 27–38 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_5_7.pdf

Проведено дослідження щодо визначення дефініції «фінансова система» як правової категорії. Охарактеризовані особливості суспільних відносин, які виникають в ході фінансової діяльності. Запропоновано нове бачення організаційно-правової структури фінансової системи України відповідно до сфер фінансових відносин у схематичному вигляді.

Гаруст Ю.В., Кобзева Т.А. Организационно-правовая структура финансовой системы Украины за сферами возникновения финансовых отношений

Проведено исследование касательно определения дефиниции «финансовая система» как правовой категории. Характеризированы особенности общественных отношений, которые возникают в ходе финансовой деятельности. Предложено новое видение организационно-правовой структуры финансовой системы Украины в соответствии к сферам отношений в схематическом виде.

Harust Yu.V., Kobzeva T.A. Organizational and Legal Structure of Financial System of Ukraine According to the Spheres of Formation of Financial Relations

It was done a research in regard to determination of definition «financial system» as legal category. Peculiarities of society relations which are formed in financial activity were characterized. New apparition of the organizational and legal structure of financial system of Ukraine according to spheres of relations was given in graphic form.